

Ганна КРАЄВСЬКА

ПОЛІСЬКО-ПОДІЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ В ЛЕКСИЦІ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ

Стаття присвячена вивченню лексики традиційних народних ремесел двох українських говорів – подільського та поліського. Виявлено їх спільні та специфічні діалектні утворення.

Ключові слова: *подільський говір, поліський говір, лексика народних ремесел.*

Особливо важливим стає сьогодні дослідження народної виробничої термінології як складової діалектної лексики, що тісно пов'язана з історією та культурою народу.

Відомо, що кожен регіон має свої особливості у веденні господарства, побуті та взагалі культурі. Такі відмінності простежуються також в організації народних ремесел. Розмаїття регіональних особливостей матеріальної культури знаходить відображення і в мові діалектоносіїв.

Існує чимало праць, які присвячені вивченню лексичних паралелей різних діалектних зон, а саме: наддністрянського і лемківського¹; лемківського і західнополіського²; бойківського і лемківського³; гуцульського, бойківського і лемківського⁴ регіонів тощо. Однак, вивчення лексичних паралелей жодного разу не здійснювалось на матеріалі мови народних ремесел, зокрема подільського і поліського говорів.

Предметом нашого дослідження є лексика традиційних народних ремесел: деревообробки й плетіння, що об'єднує назви інструментів, виробів, матеріалу, майстрів, локусу.

---

¹ Бичко З. Зіставний аналіз лексики наддністрянського і лемківського говорів української мови // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С.124-126.

² Чирчук Л. Лемківсько-західнополіські ентомологічні паралелі // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С.126-129.

³ Хібеба Н. Бойківсько-лемківські паралелі у весільній лексиці // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 124-126.

⁴ Барчук М. Гуцульсько-бойківсько-лемківські лексичні паралелі в українській літературі Галичини середини ХІХ століття (на матеріалі альманахів «Лірвак з-над Сяну» та «Перемішлянин» // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Філологія (мовознавство). – Вип. ХІХ-ХХ. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 134-138.

Об'єктом дослідження є подільські та поліські говірки.

Метою роботи є виявлення паралелей та відмінностей в лексиці народних ремесел подільського та поліського говорів.

Матеріалом розвідки слугували експедиційні записи автора в центральноподільських говірках та монографічні й лексикографічні дослідження поліського говору. На жаль, вузькоспеціальна лексика традиційних народних ремесел у працях, що репрезентують поліський говір, представлена недостатньо, це ускладнює здійснення цілісного порівняльного аналізу лексики.

Найбільше лексичних паралелей виявлено в межах термінології деревообробки, зокрема теслярства, столярства та стельмаства.

Народна термінологія теслярства та столярства поліських говірок не була предметом ґрунтовного вивчення, тому ця вузькоспеціальна лексика поліського говору представлена недостатньо. У подільських та поліських говірках фіксуємо лексему *ар'цаба*, хоча й з дещо відмінною семантикою: у поліських говірках – 'стовп в стіні будівлі, який не закопується в землю, а ставиться на дерев'яну підвалину'⁵; у подільських – 'дерев'яна обв'язка вікон, дверей'.

Засвідчено чимало лексичних паралелей у межах ЛСГ «інструменти» деревообробної термінології. У цих говірках на позначення залізного інструменту для розведення зубців пилки зафіксовано віддієслівне утворення *роз'водка*⁶. У центральноподільських говірках засвідчено й інші варіанти: *кл'уч*, *розв'ідник*, *розв'ід*, *розвод*, *розвотка*, *росв'йортка*, композитні терміни *зубороз'водний* та атрибутивне словосполучення *розводний кл'уч*, більшість яких походить від назви процесу його використання *роз'водити*.

Спільними для центральнополіських та подільських говірок є лексеми *ко'лун* 'клинподібний інструмент для розколювання деревини'⁷, *ше'ршебок* 'деревообробний інструмент з напівкруглим різцем для первинного стругання деревини'⁸, *бу'рац'* 'спіралеподібна робоча частина сверла'⁹, *колово'рот* 'тип сверла'¹⁰. На позначення великого свердла в обох говорах функціонує номен *лоп'атен*¹¹. Для номінації свердла фіксуємо також специфічно подільські утворення: *крово'шип* 'ручний інструмент для свердління деревини з горизонтально розташованою ручкою', *райбор* 'різновид свердла, який використовують для просвердлювання центральної частини колеса', *да'вид* 'ручний

⁵ Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 27.

⁶ Див. п. 5. – С. 187.

⁷ Говірки Чорнобильської зони: Тексти / [упоряд. П. Ю. Гриценко та ін.]. – К.: Довіра, 1996. – С. 181.

⁸ Див. п. 7. – С. 151.

⁹ Див. п. 7. – С. 152.

¹⁰ Див. п. 7. – С. 152.

¹¹ Див. п. 5. – С. 116.

інструмент для свердління деревини з горизонтально розташованою ручкою

В обох говорах відзначаємо функціонування номена ¹²*гамер* 'великий молот, призначений для розбивання каміння'. У подільських говірках також засвідчено фонетичний варіанти ¹³*гамер*, що позначає 'великий молот'.

Для східнополіських та подільських говірок характерне побутування номена *тиблик*, хоч і з різною семантикою: в східнополіському ареалі лексема функціонує в значенні 'інструмент вертити дірки в дереві і металі',¹³ а в подільських говірках – 'дерев'яний цвях'.

У межах термінології стельмаства засвідчено чимало лексичних паралелей.

В подільських і поліських говорах представлені агентиви *кол'існик* та *колесник* у значенні 'фахівець, що виготовляє колеса'¹⁴; номени *обо'дар*, *обо'дар* 'фахівець, який гне ободи'. Засвідчено й локальні поліські номінації: *гну'тар*, *обозник*, *обойн'ік*.

Віддієслівна назва *пар'н'а* поширена в обох говорах у значенні 'місце з пристосуванням для парення брусків і гнуття ободів',¹⁵. Фіксуємо також специфічно подільські назви цієї реалії *бал'ган*, *у'дохн'а*, а також *п'іч*. Остання лексема є семантичним локалізмом, яка в інших говорах відома із загальноукраїнською семантикою 'місце для приготування їжі'. У низці центральноподільських говірок із семантикою 'місце з пристосуванням для парення брусків і гнуття ободів' побутують деривати назви результату праці *об'ід'н'а*, *обо'дарка*, *обо'дарн'а*, що не засвідчені в літературі, яка маніфестує поліський говір.

Чимало спільних назв для поліських і подільських говірок серед компонентів ЛСГ «Вироби, деталі, конструкції» стельмаства.

Для номінації запряженого кіньми чи волами транспортного засобу в обох говорах засвідчено номени *фура*, *хура* та лексеми, що поширені в усіх українських говірках *в'із*, *п'ід'вода*¹⁶.

На позначення простого двомісного екіпажу фіксуємо в обох говірках номени *б'іда*, *б'ідарка*, *б'ідка*, *б'ітка*, *дрожка*, *та'чанка*¹⁷. У поліських говірках реалія маніфестована ширше:

¹² Див. п. 5. – С. 187.

¹³ Атлас української мови: в 3 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. кол.: А.М. Залеський, І.Г. Матвіяс (ред. тому)]. – 2001. – С. 154.

¹⁴ Никончук М.В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 181.

¹⁵ Див. п. 14. – С. 84.

¹⁶ Див. п. 14. – С. 22.

¹⁷ Див. п. 14. – С. 22.

б'ричка, дво'колка, (і варіанти) *двокол'аска, васа'жок, 'возик, таран'тас*¹⁸ тощо.

У подільських говірках зі значенням 'двомісний екіпаж витонченої роботи' представлено терміни *б'ричка, файе'тон*. Ці номени відомі і в поліських говірках,¹⁹ хоча з дещо іншою семантикою 'легкий візок на двох колесах'.

Віддієслівне утворення *воло'куша* спорадично представлене в подільських говірках з семантикою 'одновісний віз без ящика, який використовують для транспортування лісоматеріалу'. У літературі, що репрезентує поліський говір, реалія не засвідчена.

Відомі в подільських говірках назви циганського возу з критим верхом: *'буда, бала'гура, гала'буга, ка'б'ітка, ки'битка, к'і'б'ітка, хала'буда, фургон, ша'ганка, шара'бан, шат'ро*. Відзначено номен *галан'ка* з основою, ймовірно, звуконаслідувального характеру. Засвідчено аналітичні назви, перший компонент яких вказує на приналежність реалії *циган'с'киї в'із, ци'ганс'ке шат'ро*. Деякі з аналізованих лексем засвідчені і в поліських говірках, хоча на позначення інших видів колісного транспорту: *'буда* 'критий віз', *шара'бан* 'повозка із скринєю для перевезення сипких речовин', 'поганий, роз'їжджений, розбитий віз'²⁰.

Спорадично репрезентовані в подільських говірках терміни на позначення возу для перевезення води. Найуживанішим є термін *'бочка*, що постав в результаті перенесення назви частини транспорту, де зберігають воду, на весь транспорт, також засвідчено номени: *водо'в'із, водо'воз, водо'воска; по'жарний в'із, в'із з бочкойу*. У літературі, що репрезентує поліські говірки, реалія не представлена.

В обох говорах маніфестовані назви воза для перевезення зерна: *бес'тарка, га'барка, гара, гар'ба, гра'барка*²¹. Крім цього, у подільських говірках лексема *бес'тарка* зафіксована зі значенням 'віз для перевезення свиней'.

У центральноподільських говірках засвідчено назви воза для перевезення великих вантажів: *бин'д'уг, ваго'воз, плат'форма*. Лексема *бин'д'уг* відома і в поліських говірках, однак з іншою семантикою 'віз, який при потребі подовжується'. Лексема *бин'д'уг* в подільських говірках, крім зазначеної семантики, функціонує в значенні 'плетений кіш з соломи, у якому зберігають пшеницю'.

Регулярної репрезентації в подільських говірках зазнали терміни на позначення довгого без ящика воза для перевезення лісоматеріалу. Найуживанішим маніфестантом є номен *роз'вора*, мотивований назвою 'бруска, що сполучає передок та задок воза'. Спорадично засвідчено лексеми *баї'дак, баї'дарка, бик, бин'д'уг*,

¹⁸ Див. п. 14. – С. 25.

¹⁹ Див. п. 14. – С. 24.

²⁰ Див. п. 14. – С. 27.

²¹ Див. п. 14. – С. 27.

брин'д'уг, доўго'т'ол та номени 'т'ічка, ход, що постали в результаті перенесення назви деталі возу на назву цілого транспортного засобу. Поодинокі функціонує композит л'ісо'вроз. У поліському говорі зазначена реалія представлена укр. бин'д'уг²².

Назви довгого багатомісного відкритого екіпажу з поздовжньою перегородкою, в якому пасажири сидять боком до напрямку руху, представлені в обох говорах загальноукраїнською назвою л'ін'їйка та її фонетичними варіантами л'ен'ейка, лін'їйка, л'ін'ейка.

На позначення воза із невшальованими драбинами в говорах засвідчена лексема драб'иняк²³. У поліському діалекті маніфестовані фонетичний та морфологічний варіанти засвідченої лексеми драб'ін'ак, драб'чак²⁴.

У подільських та поліських говорах відомі спільні назви елементів дерев'яного транспорту: п'ід'тока 'дерев'яна розвилка в задній частині воза'²⁵, роз'вора 'розвилена жердина, що сполучає предок і задок воза', 'обод 'зовнішня частина колеса, що має форму круга'²⁶, ог'лобл'а 'одна з двох жердин, прикріплених кінцем до передньої частини повозки, у які запрягають коня в однокінній упряжі'²⁷.

Як і в поліському говорі, на Поділлі функціонує номен ва'саг у значенні 'ящик воза'. Однак, поліським говіркам характерне розширення семантики засвідченої лексеми, яка функціонує на позначення 'легкого візка на чотирьох колесах'²⁸, 'воза з розмальованими драбинами', 'воза з невшальованими драбинами', 'довгого воза'²⁹.

На позначення 'частини складеного обода' в подільських говірках спостерігаємо функціонування лексеми зво'н'ак, а в поліських – з'воно.

Небагато спільних назв маніфестує термінологія плетіння. В обох діалектах функціонують назви капелюш 'капелюх'³⁰, коб'ялка 'кошик з лозових прутів'³¹, солом'яник 'посудина, виплетена з

²² Див. п. 14. – С. 29.

²³ Див. п. 14. – С. 26.

²⁴ Див. п. 14. – С. 26.

²⁵ Атлас української мови: в 3 т. – К. : Наукова думка, 1984 – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. кол.: А.М. Залеський, І.Г. Матвіяс (ред. тому)]. – 2001. – С. 104.

²⁶ Див. п. 14. – С. 73.

²⁷ Див. п. 14. – С. 81.

²⁸ Див. п. 14. – С. 24.

²⁹ Див. п. 14. – С. 29.

³⁰ Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : Т. 1. – Луцьк: Вежа, 2000. – С. 209.

³¹ Див. п. 30. – С. 231.

соломи для зберігання зерна', 'капелюх, виплетений з соломи', 'матрац, виготовлений із соломи',³²

Здійснене дослідження показало:

– подільський та поліський говори мають низку спільних назв реалій традиційних народних ремесел, зокрема: *б'їда*, *капел'уш*, *коб'їалка*, *ог'лобл'а*, *обод*, *роз'вора*, *ш'пуга*;

– лексичні варіанти на позначення 'частини складеного обода': в подільських говірках спостерігаємо функціонування лексеми *зво'н'ак*, а в поліських – *з'воно*;

– семантичні варіанти: подільський і поліський говори – *бин'д'уг* 'віз для перевезення лісоматеріалу'; подільський говір – 'плетений кіш з соломи, у якому зберігають пшеницю', *п'їч* 'місце з пристосуванням для парення брусків і гнуття ободів'.

– локальні назви, зокрема подільські: *бал'ган*, *у'дохн'а* 'місце з пристосуванням для парення брусків і гнуття ободів', *шкант* 'дерев'яний цвях'.

Отже, просторова проекція термінології народних ремесел показала, що чимало лексичних паралелей засвідчено в поліських та подільських говірках, поряд з цим зазначені говори відзначаються наявністю лексичних та семантичних локалізмів. Це свідчить як про незалежний розвиток терміносистеми народних ремесел, так і про зв'язок з лексикою інших ареалів.

Краевская Анна

Полесско-подольские параллели в лексике народных ремесел.

Статья посвящена изучению лексики традиционных народных ремесел (деревообработки и плетения) двух украинских говоров – подольского и полесского. Определены их общие и специфические диалектные образования.

Ключевые слова: *подольский говор, полесский говор, лексика народных ремесел.*

Kraievskaiia Anna

Polesye -Podolian parallels in vocabulary of traditional trades.

The article dwells on vocabulary studying of traditional folk trades (woodworking and braiding) in two Ukrainian towns of Polesye and Podolye. Common and specific dialectical formations are defined here.

Key words: *Podolian accent, Polessian accent, vocabulary of traditional trades*

---

³² Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : Т. 2. – Луцьк: Вежа, 2000. – С. 161.